

O descriere structurală sincronică nouă a formelor flexionare de imperativ

de
PETRU ZUGUN

L'article propose un nouveau type de description structurale synchronique des formes flexionnelles du mode impératif. Le principe général de description fait appel à la forme et à la fonction et envisage les différences phonologiques entre les formes flexionnelles qui appartiennent à la même catégorie grammaticale.

În gramaticile limbilor romanice și germanice (dar, în continuare ne referim, prioritar, la română), descrierea structurală sincronică a formelor flexionare verbale este realizată în două feluri: în cazul celor „sintetice” se face apel numai la morfemele componente, nu și la alte forme flexionare, nici la etimologia lor (externă) – astfel, forma de perfect simplu 1 plural rom. *adunarăți* este segmentată în radicalul *adun-* și gramemul *-arăți*, acesta în *a* sufix de perfect, *-ră* – desinență de plural și *-ți* desinența de persoană –, pe când în cazul celor „compuse” (sau „supracompuse”) pe primul plan stă etimologia (care este internă), adică raportarea la alte forme flexionare, diferite funcțional și formal de aceea descrisă – astfel, forma de „perfect compus” *ați adunat* este prezentată ca fiind formată din „verbul auxiliar” *ați* de indicativ prezent (formă specifică de auxiliar) a lui *avea* – sau motivabilă – și participiul *adunat*, invariabil în gen și număr, și numai uneori, și pe plan secundar, precizându-se că *-ți* este desinență de persoana a 2-a plural.

Considerăm că această scindare a modalității de descriere a formelor flexionare verbale nu este justificată, din următoarele motive: a) ca și *adunarăți*, *ați adunat* etc. reprezintă o valoare specifică, diferită atât de *ați* – formă inexistentă, de altfel, ca valoare utilizabilă, independent, în propoziții – cât și de *adunat*, fapt pentru care definițiile celor trei unități (chiar patru, dacă *ați* este divizibil în două morfeme: *a-* pentru timp, *-ți* pentru persoană și număr) sînt total diferite, neraportate unele la altele, iar dacă raportarea se realizează, se pot constata doar omonimii morfologice, nimic altceva; b) numai în planul *vorbirii*, deci în acela al utilizării normale a *limbii*, imixtiunea precizată este posibilă, în planul inventarului de forme flexionare, această imixtiune fiind la fel de imposibilă ca și în *adunarăm*, iar descrierea structurală a formelor ale *limbii* are preeminență în raport cu funcționarea lor în vorbire¹; c) în situațiile în care descrierea structurală sincronică, care nu trebuie să facă apel la etimologie, diferă de aceea diacronică, care pune pe primul plan etimologia (externă sau internă), trebuie precizat expres care perspectivă, sincronică sau diacronică, stă la baza descrierii, iar dacă perspectiva este – cum poate și trebuie să fie – exclusiv sincronică, apelul la descrierea diacronică nu-și are rostul.

¹ Vezi lucrările noastre *Cuvîntul. Studiu grammatical*, ediția a II-a revăzută, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2003 și *O nouă modalitate de descriere structurală a formelor flexionare compuse*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, secțiunea III.e, Lingvistică, tomul XXVI, 1980, p. 39-53.

2. Susținem în consecință că la descrierea structurală sincronică a formelor flexionare (verbale, dar nu numai verbale) trebuie adoptată una și aceeași modalitate de descriere, și aceasta nu poate fi altceva decât modalitatea utilizată pentru *adunarăți* etc., deci modalitatea care face apel numai la funcții și la forme, nu și la etimologie, chiar dacă aceasta este internă. Am adoptat această tehnică la descrierea „formelor flexionare compuse”, deci de indicativ, conjunctiv și optativ, și o adoptăm acum și la imperativ, mod ale cărui forme flexionare literare sînt, inadecvat, raportate, în gramaticile tuturor limbilor flexionare, la forme flexionare ale altor moduri, mai ales indicativ – pentru imperativul negativ 2 plural sau la infinitiv, pentru imperativul negativ, persoana 2 singular², raportări necesare numai pentru constatarea de omonimii (dacă eliminăm diferența de intonație, afirmativă-exclamativă, funcțională, deci morfematică), dar uneori se fac referiri și la conjunctivul prezent. Acest fel de descriere nu are specific de descriere structurală sincronică.

În consecință, principiul general de descriere va fi următorul: precizarea diferențelor fonologice între formele flexionare aparținînd uneia și aceleiași categorii gramaticale, acest principiu reflectînd mentalitatea vorbitorului comun, care, selectînd, neconceptual, formele flexionare potrivit necesităților de comunicare și sistemului limbii, le raportează numai la opozițiile interne corespunzătoare aceleiași categorii gramaticale, nu și la cele ale altor categorii. Pentru forma de singular imperativ contează numai cea de plural corespunzătoare, și invers, iar pentru forma negativă – numai aceea afirmativă, și invers, iar pentru forma negativă – numai aceea afirmativă, și invers, nimic altceva. În laboratorul său lingvistic, lingvistul poate face orice raportări, de tip sincronice sau de tip diacronic, avînd însă conștiința că ele nu au corespondent în *energhia* vorbitorului comun, nelingvist.

A. Numărul

Bazați pe inventarul de verbe ale căror forme flexionare sînt descrise de Valeria Guțu-Romalo, am identificat următoarele diferențe fonologice între cele două forme flexionare, una de singular și cealaltă de plural, în ordinea celor patru conjugări tradiționale. La ele se adaugă alternanțele fonologice și accentul (la care nu ne referim). La diatezele activă și reflexivă, aceste diferențe sînt numai postradicale.

La forma afirmativă

1. sg. - *ă* *adună, suflă, dă*
pl. - *ați, în: adunați, suflați, dați* ș.a.
2. sg. - *ează* *vizitează, precizează, veghează (-ază)*
pl. - *ați, în: vizitați, precizați, vegheați* ș.a.
3. sg. - *ie* *apropie, sperie*
pl. - *ați, în: apropiați, speriați* ș.a.
4. sg. - *ai* *stai*
pl. - *ați, în: stați*

² Chiar dacă imperativul românesc nu are forme diferite după persoană, indicația „persoana a 2-a” nu poate lipsi din descrierea lor, fiind impusă de desinențele care o exprimă și de definiția acestui mod.

5. sg. -încă *mănîncă*
pl. -cați, în: *mîncăți*
6. sg. -∅ *ia∅-*
pl. -ați, în: *luați* (alomorfi radicali sînt *ia-* și *lu-*)
7. sg. -i *vezi, pari*
pl. -eți, în: *vedeți, păreți* ș.a.
8. sg. -i *rămîi*
pl. -neți, în: *rămîneți* (radicalul este *rămî-*)
9. sg. -∅ *taci, zaci, treci, plîngi*
pl. -eți, în: *tăceți, zăceți, treceți, plîngeți* ș.a.
10. sg. -∅ *bea∅, vrea∅*
pl. -ți, în: *beți, vreți* ș.a.
11. sg. -∅ *du∅, fă∅, zi∅*
pl. -ceți, în: *duceți, făceți, ziceți* ș.a.
12. sg. -e *alege, fierbe, arde*
pl. -eți, în: *alegeți, fierbeți, ardeți* ș.a.
13. sg. -i *dormi, mori, ieși, fii, sari*
pl. -iți, în: *dormiți, muriți, ieșiți, fiți, săriți* ș.a.
14. sg. -ie *chinuie, jeluie* (alomorf: *e*)
pl. -iți, în: *dormiți, jeluți* ș.a.
15. sg. -ă *sprijină, vină*
pl. -iți, în: *sprijiniți, veniți* ș.a.
16. sg. -ește *citește, alcătuieste* (alomorf: *-iește*)
pl. -iți, în: *citiți, alcătuiți* ș.a.
17. sg. -ăște *hotărăște*
pl. -iți, în: *hotărîți* ș.a.
18. sg. -∅ *fugi, vin*
pl. -iți, în: *fugiți, veniți*
19. sg. -∅ *vino*
pl. -iți, în: *veniți*
20. sg. -i *ai*
pl. -veți, în: *aveți*

La diateza reflexivă, desinența (prin funcție, nu și prin poziție prefinală) se interpune între radical și pronumele reflexive.

sg. -ă *spală-te*
pl. -ați, precum în: *spălați-vă* ș.a.

sg. -ø *iaø-te*
pl. -ați, precum în: *luați-vă* ș.a.

sg. -e *alege-te*
pl. -eți, în: *alegeți-vă* ș.a.

sg. -ă *sprijină-te*
pl. -iți, în: *sprijiniți-vă* ș.a.

sg. -ește *citește-te*
pl. -iți-, în: *citiți-vă* ș.a etc.

La diateza pasivă, expresia numărului este redundantă, prin desinențele discontinue (care cumulează extraradicale: și expresia categoriei gramaticale a genului) extraradicale:

sg. -i-...ø *-i- ...-ă*
pl. -ți-...-i (masculin), *-ți-... -e* (feminin),
în *fii blestematø* *fii blestemată*
fii blestemați, respectiv *fii blestemate*

fii binevenită
fii bineveniți
sau

fii alesø
fii aleși ș.a.,

morfemul de diateză fiind *fî-*, iar segmentele postradicale *-at-*, *-aț-*, *-it-*, *-iț-*, *-s-*, *-ș-* reprezentându-le pe cele de participii, neutralizate.

Observații

1. Desinențele de singular sînt foarte numeroase și sub raport fonologic – la ele adăugîndu-se desinența *-ø-*, pe cînd cele de plural au partea de început variabilă, (*-ă-*, *-e-*, *-ează-*, *-ește* etc.), iar partea finală – constantă (*-ți*), la nici un alt mod neputînd reîntîlni acest fapt. Multe dintre cele de singular sînt specifice (*-ează*, *-este*, *-încă* și *-o*, între ele), numai *-veți* și *-ceți*, de plural, fiind surprinzătoare.

2. Toate desinențele de plural sînt polifonematice, dar majoritatea celor de singular sînt monofonematice.

3. Fonemele vocală care precedă consoana *-ț* (la plural) fac parte din desinență, nu sînt sufixe gramaticale (de timp), la imperativ neexistînd opoziții interne pentru categoria timpului, astfel că în structura formei flexionare de imperativ nu este ocurent un morfem pentru această categorie gramaticală (situație diferită de aceea de la indicativ prezent etc.).

4. La diateza reflexivă, numărul este exprimat, redundant și de morfemul de diateză *-te* (singular) și *-vă* (plural).

5. Referința la participiu, în cazul formelor flexionare de diateză pasivă, este nefuncțională, deci inadecvată.

6. Admitem că soluțiile tradiționale de descriere sînt mai economice decît soluția propusă de noi, pe care o considerăm însă a fi cea mai adecvată la realitatea limbii.

La forma negativă

La diateza activă

1. sg. -a nu aduna, nu vizita, nu lua
pl. -ați, în: nu adunați, nu vizitați, nu luați etc.

2. sg. -a nu tăcea
pl. -eți, în: nu tăceți

3. sg. -e nu merge, nu trece, nu duce
pl. -eți, în: nu mergeți, nu treceți, nu duceți ș.a.
popular:
sg. -ø nu du, nu fă, nu zi
pl. -ceți, în: nu duceți, nu faceți, nu ziceți

4. sg. -ea nu vedea, nu rămînea, nu avea
pl. -eți, în: nu vedeți, nu rămîneți, nu aveți

5. sg. -i nu fugi, nu veni
pl. -iți, în: nu fugiți, nu veniți ș.a.

6. sg. -î nu hotărî, nu urî
pl. -iți, în: nu hotărîți, nu urîți ș.a.

La diateza reflexivă, numărul este exprimat, cumulat cu morfemul de diateză, precedă radicalul, este interpus între acesta și morfemul *nu*, exprimat redundant, și prin desinențele postradicale și finale, în:

1. sg. *te ...-a* nu te spăla, nu te lua
pl. *vă ...-ați*, în: *nu vă spălați, nu vă luați* ș.a.

2. sg. *te ...-i* nu te privi, nu te potrive
pl. *vă ...-iți*, în: *nu vă priviți, nu vă potriveți* ș.a.

La diateza pasivă

1. sg. -ø...atø nu fi blestematø, nu fi privit, nu fi ales
pl. -ți...ați nu fiți blestemați, nu fiți priviți, nu fiți aleși
(masculin),

2. sg. -ø...ată
pl. -ți...ate

desinențele finale cuprind, cumulat, și opoziția de gen, segmentele fonologice -at-, -it-, -s-, -ș- interpuse între radical făcînd parte din ele.

Observație

1. *Mutatis mutandi*, observații anterioare pot fi reluate și aici.

B. Categoria gramaticală a atitudinii, avînd opoziție internă afirmativ – negativ (prohibitiv), exprimată prin ø – nu.

În lucrările citate la note am admis existența acestei categorii gramaticale în cazul tuturor părților de vorbire (verb, substantiv, pronume, numeral, adjectiv) din ale cărei forme flexionare face parte morfemul (grammatical) *nu*, opus morfemului zero (*nu citi –øcitește, nu vecinul – øvecinul, nu el – øel, nu cinci – øcinci* etc.). Această categorie gramaticală trebuie admisă cel puțin pentru verbul la imperativ, și chiar din perspectiva morfologiei tradiționale, care a recunoscut dintotdeauna formele lui flexionare de *negativ*, odată cu formele flexionare de *afirmativ*³. Vom numi celor două morfeme gramaticale care o exprimă *morfeme de atitudine*.

Nu este implicat morfologic și funcția lui trebuie recunoscută în cadrul unei categorii gramaticale specifice (din perspective contrară, nu există, teoretic, imperativ negativ).

Definiție. Atitudinea este categoria gramaticală verbală prin care locutorul solicită alocutorului sau alocutorilor fie comportament activ, fie comportament prohibitiv. *Opoziția internă* a acestor categorii gramaticale este binară și constă din doi termeni, *afirmativ* și *negativ*, primul fiind exprimat de morfemul zero, iar al doilea de morfemul *nu*, ambii putând fi secondați de alte morfeme (alternanțe fonologice, accent, topică ș.a.).

În continuare, referința se face numai la formele de singular, specifice structural, fiindcă cele de plural nu ridică aspecte specifice (structura lor implică numai formula *ø-...-ați/-eți/-iți/-îți* pentru afirmativ, și *nu-...-ați* etc. pentru negativ).

La diateza activă

1. afirmativ	<i>ø-...-ă</i>	<i>øadună, øcalcă, øcîntă</i>
negativ	<i>nu-...-a, în:</i>	<i>nu aduna, nu călca, nu cînta</i> ș.a.
2. afirmativ	<i>ø-...-ează</i>	<i>øvizitează, øraportează</i>
negativ	<i>nu-...-a, în:</i>	<i>nu vizita, nu raporta</i> ș.a.
3. afirmativ	<i>ø-...-i</i>	<i>øpari, øvezi, øvrei</i>
negativ	<i>nu-...-ea, în:</i>	<i>nu părea, nu vedea, nu vrea</i> ș.a.
4. afirmativ	<i>ø-...ø</i>	<i>øtaci, øcurgi</i>
negativ	<i>nu-...-a/-ea/-e, în:</i>	<i>nu tăcea, nu curge</i> ș.a.
5. afirmativ	<i>ø-...-e</i>	<i>øprinde</i>
negativ	<i>nu-...-e, în:</i>	<i>nu prinde</i> ș.a.

³ Recunoașterea se explică prin caracterul particular al structurii formei de singular (continuate din latina populară), în care este implicată, neobișnuit, forma de infinitiv prezent activ, formă diferită de aceea de plural corespunzătoare, în care omonimia cu forma de indicativ pare normală. Dacă și forma de singular ar fi omonimă cu cea de indicativ, este foarte probabil că descrierea ei structurală sincronică nu ar mai fi fost raportată la etimologia externă (la aceasta este raportată, uneori, și forma de plural). Amintim că și forma de persoana a 2-a plural are la bază (originar) forma corespunzătoare de infinitiv prezent activ, desinența *-fi* explicându-se prin analogie – extindere, de la indicativ și conjunctiv prezent.

6. afirmativ	\emptyset -...-i	\emptyset auzi
negativ	nu-...-i, în:	nu auzi
7. afirmativ	\emptyset -... \emptyset -	\emptyset fugi
negativ	nu-...-i, în:	nu fugi
8. afirmativ	\emptyset -...-ește	\emptyset citește, \emptyset păzește
negativ	nu-...-i, în:	nu citi, nu păzi ș.a.
9. afirmativ	\emptyset -...-ă	\emptyset coboară
negativ	nu-...-î, în:	nu coborî ș.a.
10. afirmativ	\emptyset -...-ăște	\emptyset hotărăște
negativ	nu-...-î, în:	nu hotărî ș.a.
11. afirmativ	\emptyset -...-i	\emptyset ai
negativ	nu-...-vea	nu avea
popular	\emptyset -...-ibi	\emptyset aibi
	nu-...-ea	nu avea
12. afirmativ	\emptyset -...- \emptyset	\emptyset du \emptyset , nu fă \emptyset , nu zi \emptyset
negativ	nu-...-ce	nu duce, nu face, nu zice
popular	nu-...- \emptyset	nu du \emptyset , nu fă, nu zi \emptyset
13. afirmativ	\emptyset -...-încă	\emptyset mănîncă
negativ	nu-...-a, în:	nu mînca

Pot fi identificate și alte opoziții morfematice.

Observații

1. Morfemele segmentale ale categoriei atitudinii sînt extradicale și discontinue fiind alcătuite din două părți, una preradicală (proclitică) și alta postradicală (enclitică), prima fiind, constant, \emptyset - pentru afirmativ, respectiv pentru negativ, iar a doua fiind variabilă, alcătuită din foneme și grupări de foneme, majoritar vocalice, fiind astfel specifice. În majoritatea (nu în totalitatea) cazurilor, partea postradicală este omonimă cu aceea corespunzătoare de la indicativ și conjunctiv (dar nimic mai mult).

2. Admitem și acum că descrierea tradițională a acestor forme flexionare este mai economică decît a noastră, dar susținem în continuare că ea nu are caracter structural primordial, așa cum are însă descrierea noastră, în care se consideră că fiecare formă flexionară (de imperativ, aici) reprezintă o grupare de morfeme, divizibilă după funcția structurală a semnelor din care este formată.

Considerăm că descrierea structurală sincronică a formelor flexionare ale modului imperativ românesc propusă de noi, corespunde, prin perspectivă și prin amploare, în mai mare măsură, realității gramaticale, decît descrierile anterioare.

La diateza reflexivă, în structura formelor pentru pozitiv, morfemul de diateză este final, postdesinențial, iar pentru negativ acesta se interpune, atît la singular cît și la plural, între morfemul de atitudine (*nu*) și morfemul (preradical) al acestei categorii, în:

afirmativ \emptyset spălă-te \emptyset spălați-vă
 negativă nu te spăla nu vă spălați ș.a.,
 neexistînd alte modificări morfematice (de structură, de topică), în raport cu corespondențele de la diateza activă.

La diateza pasivă, în structura formelor flexionare se adaugă morfemul segmental al acestei diateze, realizat pozitiv, *fi-*, urmat la forma afirmativă de fonemul *-i*, la singular, și de gruparea morfematică *-ți* la plural, iar la forma negativă de morfemul \emptyset la singular, sau de aceeași grupare fonologică preradicală la plural, partea postradicală fiind amplificată de unul dintre segmentele *-at*, *-ată*, *-ate*, *-it \emptyset* , *-ită*, *-iți* etc. (vezi *supra*, **Numărul**), astfel că cele două forme flexionare ale categoriei atitudinii sînt cele mai complicate, în:

afirmativ \emptyset fi blestemat \emptyset etc.

negativ nu fi blestemat \emptyset etc., ș.a., în care \emptyset – *nu* exprimă categoria atitudinii, *fi-*, categoria diatezei, *-i/-ți...-at \emptyset* categoriile de număr și gen, iar radicalul *-blestem-* are poziție intramorfematică gramatical (dar în topica inversă, în *blestemat \emptyset fiți* – *blestemat \emptyset nu fiți* are poziție antemorfematică, inițială).